

Радослав Камбуров

ЕКРАННИЯТ КАТЕХИЗИС

София, 2025

ПРОЕКТЪТ Е ОСЪЩЕСТВЕН С ФИНАНСОВАТА ПОДКРЕПА
НА НАЦИОНАЛЕН ФОНД „КУЛТУРА“

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на автора и на издателство „Изток-Запад“.

На корицата е използвано изображение, изготвено от художника Александър Теофанов Сокерев.

© Радослав Камбуров, автор, 2025

ISBN 978-619-01-1717-9

РАДОСЛАВ КАМБУРОВ

ЕКРАННИЯТ КАТЕХИЗИС

ВЪВЕДЕНИЕ

С експанзията на възможностите за достъп до дигиталната медия и метаморфозите, през които преминава нейният език, бездруго огромната сила на Екрана расте. Той отдавна е надхвърлил короната на доминиращ конструктор в културната среда и все повече става определящ фактор за житейската парадигма на индивида.

Основна характеристика на този процес е многопосочната безпрепятственост, с която той се осъществява. Предложената стимулация е крайно притегателна за зрителите и независимо от множеството дискурсионни вълни на критиката, подчертаващи детрименталните ефекти на прекаленото количество екранно съдържание върху циркадния ритъм, зрението, поведенческите спусъци, критическото мислене и пр., общуването с идеалните или поне улисващи реалности на Екрана се оказва по-желано от контакта с действителността. Разбира се, описваният процес не е непременно нов – най-малкото е обусловен от векове консумация на ескейпистко съдържание. Настъпила е обаче фундаментална промяна – вече не става дума за малък прозорец към алтернативното битие, който да послужи като вдъхновение или храна за размисъл, а за подменен свят, в който Екранът ни заобикаля отвсякъде. Най-забележителното е, че тази отлика от предходното състояние се случва наглед безвъпросно. Живеенето отдадено, безкритично, без подлагане на съмнение, е живот в религиозно състояние. Въпреки своя обем и многостранност, съществуващите тематични изследвания се фокусират върху со-

циалните и физиологични аспекти на темата, като пренебрегват изключително важния въпрос за ефекта на този разтърсващ процес върху Духа. Съвременната масова култура, изцяло насочена към задоволяването на капризните пориви и комфортите на потребителя, се оказва несломима бариера пред пътя на човека в процеса на осъзнаване на духовната му идентичност.

Фундаментално във възприятието на пространството на екранната реалност е усещането и окуражаваното съзнание, че това, което се гледа, е самият живот. Действително е вярно, че от интеракцията с екранното поле може да се научи много – за социокултурните връзки, за личностните взаимоотношения, за фактологичната парадигма на битието в нейните хоризонтални и вертикални аспекти, дори за търсенията на духа. Екранът обаче има вторични въздействия, благоприятствани от самозабудителната позиция за неговата omnipotentност и общовалидност, от съзнанието, че синтезираният опит, който дава на зрителя, е напълно приложим в действителността.

Като следствие от тази диада Екранът не е само вътрешно-културен феномен с динамичноменяща се природа, който преформатира измеренията на изкуството, а е механизъм за кондициониране на личността и носител на трансмодификация на възприятието на действителността. Това размиване на границата между образ и битие* отнема на зрителя позицията на критически наблюдател и го въвлеча в „естетическа“ вяра – не толкова в показаното, колкото в правото му да се представя като действителност. Екранното поле започва да функционира като медиатор на истина; не претендира, а утвърждава; не илюстрира реалното, а самодостатъчно го замества. Нещо повече – напускайки ролята на разказвач, Екранът придобива характеристиките на императивен пророк, който не толкова визуализира, колкото дефинира какво трябва да бъде видяно и какво има смисъл да бъде преживяно. В този смисъл Екранът изпълнява функцията на свръхнормативна власт – неговите естетики се превръщат в етични ориентири, а наративите му в поведенчески матрици; на

* Подобно на религиозната икона, която не само изобразява, но и въплъщава сакралното.

инструмент за формиране на онтологични йерархии – той вече е този, който определя не само какво е допустимо да се вижда, но и какво е допустимо да бъде мислено. В това отношение Екранът превзема територии, които в по-ранни общества са били винаги под опекуството на религиозния канон. Приликата на този процес с религиозна практика обуславя наличието на документално тяло, което да дава на вярващите в сбита форма познание за обекта на тяхното вероизповедание и за постулатите на вярата в Него – за да може посегналият към подобен контакт да познава, преживява и свидетелства своята вяра. Именно тази паралитургична функция на Екрана обуславя нуждата от негов собствен „екранен катехизис“, илюстриращ вече съществуващия корпус от вярвания, етически интуиции и поведенчески стандарти, които не просто рефлектират, а моделират масовото съзнание.

Думата **катехизис** (от гръцки) означава устно обучение или наставление^{1,*} – с такова съдържание тя е влязла в християнството от самото му начало, но е била употребявана и преди това в древноелинския език. Целта на един катехизис не е да разглежда проблемите в тяхната богословска дълбочина и широта, а да предостави необходимите познания относно жалоните на **вярата, надеждата и любовта**, като се посочат съответните вътрешни спрямо религията обосновки. Вярващият трябва да се научи да вярва в своя Бог и в тайните, открити в Него; сетне да се надява на Бога и да знае средствата за придобиване на спасителна надежда; и накрая да обича Бога и всичко онова, което по Негова заповед трябва да бъде предмет на любовта².

Настоящият труд цели да представи и изследва факта, че с оглед на неспособността на съзнанието да проникне в същността Божия, надхвърляща капацитета на постмодерното индивидуализирано и себично човешко познание, масовият репрограмиран и обезверен индивид избира ереста на поклонението пред

* Необходимостта от „екранен катехизис“ следователно произтича от самото положение на Екрана като паралитургичен авторитет – той учи, повелява, възнаграждава и наказва не в името на отвъдно, а в името на въображаемото настояще.

имитативното творение. За същността и параметрите на тази нова в съдържанието си квазирелигия става дума в последващия текст.

На докосналия се предварително до темата читател вероятно подобно мащабиране ще се стори твърде амбициозно, далеч надхвърлящо обема на един изследователски труд в установените от формата параметри. Разбира се, работата не съдържа в себе си претенцията да обхване всички процеси или религиозни аспекти в тяхната многоизмерност и разнопосочност, а по-скоро да улови устойчивите тенденции и да ги осмисли в по-обобщеното пространство на идеите и техните дисперсионни ефекти. Подходът се базира на убеждението, че подобен алгоритъм би провокирал интерес и разбиране в една по-значителна степен, особено предвид културологичните характеристики на времето, което подлага на анализ и преосмисляне всеки от пластове на същността в търсене на опори срещу масово вербализираните заплахи от загубата на идентичност в условията на повсеместна дигитализация и отстъпление от полетата на традиционно човешко господство.

Не е без значение и мотивацията на осъзнатата необходимост от тези процеси да се открият в съзнанието на творците и създателите на съдържание, носители на решаваща отговорност спрямо динамичните контракции на колективното възприятие. В този смисъл, предложеният катехизис има амбицията поне частично да отговори на съвременните религиозни нужди и да служи като ръководство на творците в тяхната пастирска* дейност, като учебно помагало на обучаващите се в училища, семинарии и академии за изкуства, както и като екранно религиозно четиво за широк кръг вярващи или търсещи рецепиенти.

* В епоха, в която естетическото преживяване функционира като форма на вярване, артистът – съзнателно или не – заема позицията на проповедник, чийто език (ако остане неосмислен) е обречен на укрепваща покварата догматичност.

**Разработката използва системата на катехизиса
като реторически жест, но и като методологически скелет,
опитомявайки следната структура:**

**Част първа
За вярата в екрана**

1. Достъп до Божественото Откровение	15
1.1. Езичеството	16
1.2. Църквата	19
1.3. Изкуството	22
2. Култивираното вероизповедание.....	29
3. Словото.....	44

**Част втора
За надеждата в екрана**

1. Молитвата като наративна архитектуртика	61
1.1. Авторът.....	64
1.2. Уроборосът на носталгията	66
1.3. Наративна инверсия.....	77
1.4. Паранаративни импланти.....	81
2. Модифициращият ритуал на Господнето прошение.....	87
3. Блаженствата	91
3.1. Блаженството на заблудата	92
3.2. Блаженството на незнанието	102
3.3. Блаженството на идолопоклонничеството.....	105

Част трета:
За любовта в екрана

1. Жената	110
1.1. Богинята.....	111
1.2. Красотата.....	121
1.3. Ефирът	153
2. Мъжът	182
2.1. Героят като реликва.....	182
А) Героят воин	182
Б) Героят светец	185
В) Героят рицар	189
2.2. Иконичният образ	197
А) Ликопис	197
Б) Освещаване	203
В) Десакрализация	210
2.3. Увенчаната прелест.....	214
А) Уестърнът	216
Б) Каубойската метафизика	222
В) Супергероят.....	230
3. Любовта	235
Бележки	241
Филмография	259
Използвана литература	269

ЧАСТ ПЪРВА

ЗА ВЯРАТА В ЕКРАНА

Предмет на вярата е невидимият, вечен, абсолютно свършен и всеблаг Бог. Ние не можем да влезем в общение с Бога – да се уповаваме на Него, да Го обичаме и да Му се молим, ако преди всичко не вярваме в Него.³ Затова св. Апостол Павел пише: „Без вяра не е възможно да се угоди Богу; защото оня, който дохожда при Бога, трябва да вярва, че Той съществува и награждава ония, които Го търсят...“⁴

Евр. 11:6

В самата природа на екранното поле присъства идеята за ескейпизъм към алтернативните пространства, намираща своите проявления и в почти всяко друго изкуство. При екрана обаче инхерентните концепции за осъществяване на възприятието се оказват много подобни на пребиваване в райското пространство; медиумът предлага на зрителите бягство от реалния свят, който е препълнен с предателства, болести и нещастия. Моментите на свършенство в киното са безсмъртни, защото могат да бъдат възпроизвеждани отново и отново, зрителят – в акт, надхвърлящ съзнателния човешки опит – може да замръзне в процес на съпреживяване на свършенството. Макар медиумът да предоставя поглед към райските селения обаче, те остават

недостижими, ефимерни, винаги отвъд колективния досег – и в този смисъл още по-желани. Филмите, които надграждат тези усещания, предоставяйки поглед към свят, в който любовта, вярата и надеждата са фундаменти на социалния ландшафт, предлагат еликсир срещу мрачните сенки на двадесети век, в който мечтите на едно поколение рухват в реалностите на възмъжаването със световите на филма ноар, криминалните трилъри, военните филми и филмите за подлост и болка.

В книгата си „Еон: Изследвания върху символиката на цялостната личност“⁵ Юнг споделя една стара религиозна идея – Бог управлява света с две ръце – милост и справедливост. Светът не би могъл да оцелее само с милост, защото тогава никой няма да бъде окуражен да усвои нови отговорности, да се развие. Ако всичко сторено, всеки провал, дори собствената ти безполезност, са априори простени от милостта, то системата би била обречена.

Сходна е ситуацията и ако справедливостта е в излишък – защото хората не са свършени. Неминуемо се стига до неуспех и изкуплението за провала на отговорността трябва да бъде темперирано от милостта. Справедливостта означава структура и правила и хората, които се съобразяват с тях, съществуват заедно успешно. В този контекст милостта означава, че провалите ни са простени основно с идеята да станем и да играем отново. Светът би се разпаднал, ако двете ръце не управляват съвместно.

В съвременното общество идеята за тази дуалност е изкривена и се превръща в бленуването за пространство, доминирано от толерантността. Пороците все по-често се маскират като благодат – сексуален разгул, пианство, агресия и т.н. – всички те се мислят и изговарят като желани и съзнателно избирани. Хората, изповядващи стойностите на толерантността, упорито вярват, че са толерантни. В повечето случаи обаче изговарянето на добродетелност не е твърдестено на поведенческо отстояване, а служи единствено като лесна формула за вербална манипулация. От друга страна, същите индивиди не искат да приемат отговорностите, които справедливостта би донесла на тях и на света. Те тълкуват нейните проявления като насилствени и наказващи и се дистанцират от възможността да ги разпознаят и приложат

като уместни. Като следствие представата за толерантност се е изкривила в безполезност и неспособност за движение, в същото време оправдателна спрямо себе си, търсеца вината за всяка грешка у другите. Тази идея създава защита около бездруго изкушаващите идеи за резигнация, пораженчество и бягство. Неслучайно фантастичните жанрове са най-успешни комерсиално през XXI век – в тях идеята за бягството, дали в параметрите на фантазията свят, дали към планета, различна от Земята, всъщност съдържа приемането на безнадеждността⁶. Опасността в подобна самозаблудителна позиция е огромна заради принципите на колективната овеществена воля, изкривяващи реалността в тази посока. Психологическото правило е, че когато вътрешната ситуация не е достигнала до съзнателното, тя се случва външно като „съдба“. Тоест, когато индивидът остане нераздвоен и не е наясно с вътрешното си противоречие, с иманентно присъстващия противовес, светът трябва насилствено да отиграе конфликта и да бъде разкъсан на противоположни половини.

Настъпила е неосъзната промяна в приоритетите на новото време. Предишните добродетели, решаващи за оцеляването ни, се оказват пренебрежими в съвременето. Вече не е важно дали притежаваш познание, а дали си способен да го извлечеш бързо от телефона си. Не е важно дали си красив, а дали можеш да създадеш илюзията за този факт чрез фотошоп. Не е важно дали преживяваш определена емоция, а доколко, документирайки собствените си изживявания, можеш да ги подмениш или хиперболизираш. Фактът е, че инстинктите от древността, свързани с оцеляването, се оказват пречка в новата технологична джунгла. Нещо повече – нарастват гласовете в подкрепа на тезата, че биологичният човек изживява своето време, че предстои генерална промяна на идеята за човешкото. Генерира се нов тип същество, което представлява симбиоза между природното и технологичното, за разлика от предишната концепция, в която човекът е дистанциран властелин на една вселена, обслужвана от роботи. Впрочем самата идея за създаване на същества, съчетаващи божествено и технологично, съвсем не е нова. Нейни проявления са великанът Талос, юдейският глинен Голем, хомункулусът на Гьоте, чудовището на Франкенщайн и т.н. В миналото обаче

интерпретацията на тези образи акцентира върху гротескното, върху деградиращото начало. Дори когато те се разглеждат в положителен аспект, върху тях тегне бремето на самотата и обречеността. Днес постчовешкото е желана перспектива*. Имплантирането на изкуствени органи и роботизирани амперсанти, които да ни направят по-бързи, по-здрави и по-можещи, всъщност създава свръхчовеци, нов доминиращ вид. Подмяната на физиологично равнище обаче поражда множество въпроси за същността на човешкото изобщо и най-вече променя баланса между тяло и дух. Ценностна система, базирана върху усъвършенстване на физическите параметри, неминуемо пренебрегва стремленията на духа. Същинският идеал, който е морално-ценностен коректив, се снижава до физиологично качество. Този факт, безпогрешно уловен от екранните изкуства, вместо да предизвика ужасен писък, се превръща в рекламна стратегия и мечтана реалност. Древният идеал на вътрешното развитие е отхвърлен за сметка на един сякаш по-леснодостижим и по-невзискателен спрямо личността подход към достигане на божественото. Изборът на този път обаче не е случаен или изненадващ. Следващият етап на разработката изследва неговите фундаменти.

* Огромен принос за това има киното, онагледявайки и романтизирайки този образ.